

**EWA NOWAK
ANNA ŚWIĄTEK**

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

ROZWÓJ TURYSTYKI WIEJSKIEJ I DZIAŁALNOŚĆ INWESTYCYJNA GOSPODARSTW AGROTURYSTYCZNYCH W REGIONIE ŚWIĘTOKRZYSKIM

Abstract: Rural Tourism Development and the Investment Activity of Agritourist Farms in the Świętokrzyskie Region. Rural tourism includes many types of recreational activities including nature, medical, cultural or ethnic tourism. Implemented in the rural space it is conceived as a sphere of activity that stimulates various socio-economic phenomena. Tourism development process relies on many geographical and historical factors. Agritourism farms play a significant role within rural space. The development of agritourism is related to farms and its surroundings. This article is based on qualitative and quantitative approaches in order to present rural tourism and agritourism product in the Świętokrzyskie Region. Research on rural tourism in the Świętokrzyskie has been carried out since 1993 [Nowak 1996]. The aim of the study is to determine the directions of tourism and rural tourism development in the Świętokrzyskie Region. The article presents variations, divided by the municipalities, in the support of non-agricultural activities in terms of the development of tourism and agritourism based on *Rural Development Programme for the years 2007-2013*. The main recipients of tourism development aid were farmers managing the farm, farmer's spouse or other household members. The analysis was possible based on the database of aid beneficiaries (farmers and traders) received from the Świętokrzyskie Regional Offices (The Agency for Restructuring and Modernization of Agriculture (ARMA)). Based on survey's results, this study attempted to predict the direction of development activities of agritourist farms in the Świętokrzyskie Region.

Key words: Agritourism, agritourist farm, rural tourism, support instruments *RDP 2007-2013* in the field of tourism in rural areas.

Wstęp

Turystyka wiejska obejmuje wiele rodzajów aktywności rekreacyjnej, a mianowicie: turystykę przyrodniczą, krajoznawczą, zdrowotną, kulturową czy etniczną. Realizowana w przestrzeni terenów wiejskich pojmowana jest jako sfera działalności, która pobudza różne zjawiska społeczno-gospodarcze. Rozwój turystyki ma uwarunkowania geograficzne i historyczne. Szczególne miejsce w przestrzeni wiejskiej zajmują gospodarstwa agroturystyczne. Działalność agroturystyczna wykorzystuje zasoby gospodarstwa rolnego i regionu. Opracowanie powstało na podstawie podejścia jakościowego i ilościowego do przedstawienia wpływu wieloletnich programów pomocowych na produkt turystyki wiejskiej i agroturystyki w regionie świętokrzyskim. Badania turystyki na świętokrzyskiej wsi prowadzone są od 1993 r. [Nowak 1996 s. 68]. Celem opracowania jest określenie kierunków rozwojowych w zakresie turystyki i agroturystyki w regionie świętokrzyskim. W prezentowanej pracy przedstawiono zróżnicowanie wsparcia pozarolniczej działalności w zakresie rozwoju turystyki i agroturystyki według gmin. Adresatami pomocy przewidywanej na rozwój usług agroturystycznych oraz związanych z turystyką, wypoczynkiem i sportem byli: rolnik prowadzący gospodarstwo oraz małżonek i domownicy. Podstawą analizy była baza danych beneficjentów pomocy otrzymana od Świętokrzyskiego Oddziału Regionalnego ARiMR, instytucja ta zajmuje się przyjmowaniem wniosków i rozliczaniem projektów. Na podstawie badań ankietowych podjęto próbę przewidywania kierunków działań rozwojowych świętokrzyskich gospodarstw agroturystycznych. Środki publiczne współfinansujące programy rozwoju wsi mają na celu wspierać dochody i programy inwestycyjne w celu modernizacji obszarów wiejskich oraz podniesienia jakości życia przede wszystkim na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania. W szczególności różnicowania działalności gospodarczej w kierunku pozyskania i stworzenia alternatywnych źródeł dochodów dla mieszkańców wsi i ośrodków miejskich – jako podstawowym miejscem, w których ludność wiejska może znaleźć pracę oraz zaspokojenie potrzeb zdrowotnych i aspiracji kulturalnych, a w szczególności młodzież może realizować swoje zainteresowania edukacyjne, rekreacyjne i sportowe.

Według najnowszej metodologii badań rolniczych, dostosowanej do standardów unijnych, definicja gospodarstwa rolnego uległa zmianie. Do gospodarstw rolnych nie zalicza się posiadaczy użytków rolnych poniżej 1 ha, prowadzących działalność rolniczą o małej skali oraz posiadaczy użytków rolnych nie prowadzących działalności rolniczej. Za zarobkową działalność inną niż rolnicza, bezpośrednio związaną z gospodarstwem rolnym, przyjęto działalność produkcyjną lub usługową prowadzoną na własny rachunek w celu osiągnięcia zysku, która wykorzystuje zasoby gospodarstwa rolnego (siłę roboczą, teren, budynki, park maszynowy itp.) lub produkty rolne w nim powstałe (np. agroturystyka, przetwórstwo produktów rolnych). Za *gospodarstwo domowe z użytkownikiem gospodarstwa rolnego* uważa się zespół osób mieszkających

i utrzymujących się wspólnie, jeśli wśród nich jest osoba prowadząca gospodarstwo indywidualne [za: *Definicja pojęć...* 2014 s. 27].

Najwyższy odsetek gospodarstw domowych, dla których głównym źródłem utrzymania były dochody z działalności rolniczej wystąpił w województwach: kujawsko-pomorskim (58,1% ogółu gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa indywidualnego w województwie), warmińsko-mazurskim (51%), podlaskim (50%), relatywnie niski w świętokrzyskim (32,1%), natomiast najniższy w małopolskim (20,3%), śląskim (17,6%) i podkarpackim (12,2%).

Województwami o najwyższym udziale wśród gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa indywidualnego, które uzyskały ponad 50% dochodów z działalności pozarolniczej były: pomorskie (11%), zachodniopomorskie (10,8%), śląskie (10%), dolnośląskie (9,2%), małopolskie i świętokrzyskie (po 8,1%), zaś najniższy udział miały: lubelskie i łódzkie po 6,7% i podkarpackie 4,8%.

Z badań prowadzonych na świętokrzyskiej wsi wynika, że deklarowane niskie dochody gospodarstw domowych wynikają z niedostatecznego wykorzystania zasobów pracy rodzin wiejskich, w szczególności gospodarstw rolnych i jest to podstawowy problem społeczno-ekonomiczny [Lasek, Nowak 2012 s.116]. Szczególny ekonomiczno-społeczny charakter świętokrzyskich gospodarstw rolnych wynika z jego głównych cech: udziału pracy własnej właściciela (lub użytkownika) i członków jego rodziny oraz wykorzystania dochodów, zarówno na cele produkcyjno-gospodarcze, jak i na potrzeby ekonomiczne i społeczne rodziny. Gospodarstwo domowe na wsi jest nie tylko przedsiębiorstwem, lecz także pewną formą pracy i życia. Naturalne relacje między tymi dwiema cechami gospodarstw rolnych mogą być bardzo zróżnicowane w zależności od ogólnych warunków rozwoju danego kraju (lub jego regionu), obszaru gospodarstwa, a także warunków przyrodniczych, społecznych, itp.

1. Wsparcie turystyki wiejskiej i agroturystyki świętokrzyskiej w przekroju gmin

Składową turystyki wiejskiej jest *agroturystyka*, która bywa definiowana jako forma wypoczynku na terenach wiejskich o charakterze rolniczym, wykorzystująca bazę noclegową gospodarstw rolnych oraz oparte na wiejskiej specyfice formy rekreacji, a także otoczenie krajobrazowe, przyrodnicze, produkcyjne i usługowe. W literaturze pojęcie agroturystyki zostało dokładnie przedstawione w pracach [Pałka 2010; Wojciechowska 2009]. Turystyka wiejska ma szersze znaczenie i jest związana z różnymi formami aktywności rekreacyjnej, jak: turystyka krajoznawcza, edukacyjna, przyrodnicza, zdrowotna, kulturowa czy etniczna, które realizują się w szeroko pojętej przestrzeni o cechach wiejskich. Przedsiębiorczość agroturystyczna jest związana z gospodarstwem rolnym. Ma ona stanowić nie tylko źródło dodatkowych dochodów dla gospodarstw domowych rolników, ale i w znacznym stopniu przyczyniać się do

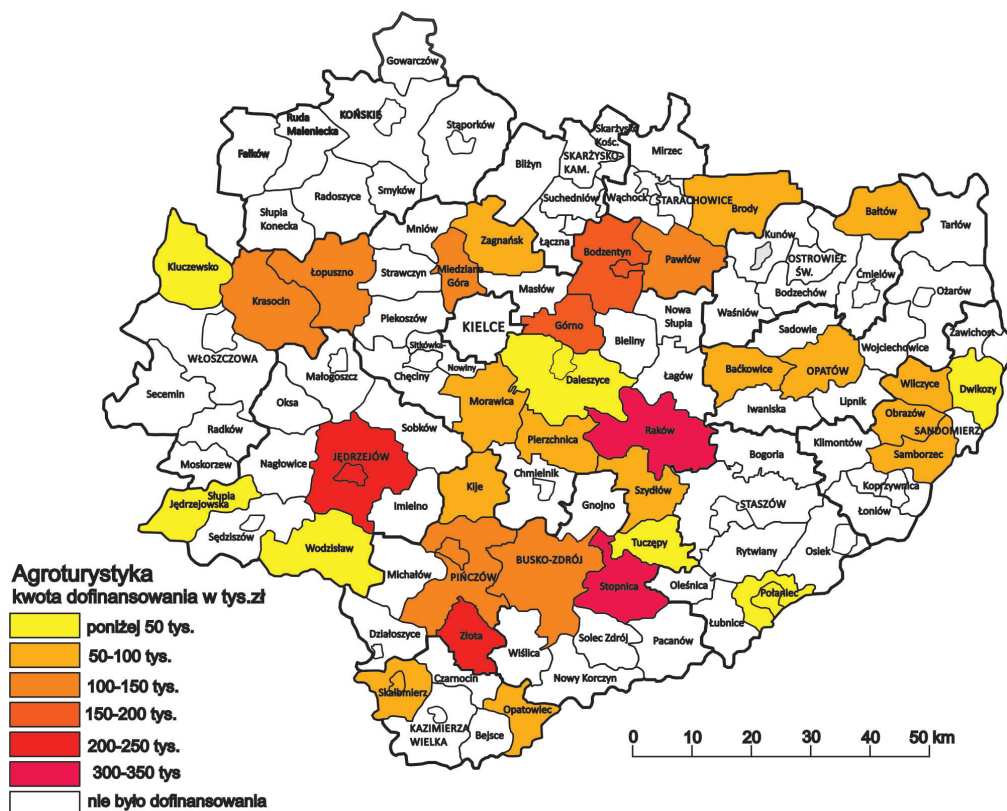
aktywizacji społeczności wiejskiej. Uzyskanie wsparcia finansowego dla turystyki wiejskiej i agroturystyki w ramach instrumentów wdrażanych przez Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa było możliwe począwszy od przedakcesyjnego programu SAPARD schemat 4.1. – kategoria „Usługi/turystyka (w tym agroturystyka), przez Sektorowy Program Operacyjny (SPO) Restrukturyzacja „działanie: 2.4. – kategoria „Agroturystyka” i działanie 2.4 – kategoria „Usługi związane z turystyką i wypoczynkiem”. Rozliczenie finansowe tych programów zakończono w 2011 r. Ogółem w kraju zrealizowano 2074 projekty dotyczące turystyki wiejskiej. Najwięcej w woj. lubelskim – 236, a najmniej w opolskim – 21. W woj. świętokrzyskim zrealizowano 11 projektów według danych ARiMR (2012). Liczba zrealizowanych projektów z PROW działanie 311 zrealizowanych do 2012 r. wynosiła 398. Najwięcej zrealizowano w woj. wielkopolskim – 54, w świętokrzyskim – 11, najmniej w opolskim – zaledwie 5 projektów [za: *Wyniki badań...* 2012].

Obecnie podstawowym programem wsparcia turystyki /agroturystyki jest PROW 2007-2013. Działania zawarte w tym programie mają charakter systemowy i możliwa jest synergia w ramach wdrażanych przez Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa działań: *Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw*, którego głównym celem jest rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich oraz *Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej*, które jest kontynuacją pomocy udzielanej w programie SAPARD, i Sektorowego Programu Operacyjnego *Restrukturyzacja i Modernizacja Sektora Żywnościowego oraz Rozwój Obszarów Wiejskich 2004-2006*, ukierunkowanego na rozwój ekonomiczno-społeczny obszarów wiejskich i wspieranie podejmowania dodatkowej działalności pozarolniczej w zakresie produkcji i usług.

Największe wsparcie z PROW 2007-2013 na rozwój usług turystycznych oraz związanych ze sportem, rekreacją i wypoczynkiem pozyskały województwa: warmińsko-mazurskie (78,7 mln zł), wielkopolskie (63,9 mln zł), mazowieckie (53,6 mln zł) i lubelskie (46,6 mln zł). Świętokrzyskie uzyskało 30,7 mln zł (wspieranie agroturystyki/turystyki wiejskiej przez ARiMR, [według <http://www.arimr.gov.pl/fileadmin/pliki/Publikacje-biblioteka/>].

Obecnie w regionie świętokrzyskim według danych udostępnionych autorom w lutym 2015 r. przez Świętokrzyski Oddział Regionalny ARiMR, opracowano rozkład przestrzennego dofinansowania według gmin. Beneficjentami, którzy pozyskiwali środki z PROW 2007-2013 byli rolnicy oraz przedsiębiorcy, prowadzący działalność usługową związaną z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi. Na rozwój agroturystyki na bazie PROW 2007-2013 w regionie świętokrzyskim w 11 z 13 powiatów podpisano umowy na kwotę 3.637.609,30 zł. Jak wynika z raportów ARiMR największe kwoty pomocy trafiły do beneficjentów z powiatów kieleckiego (34,9%), buskiego (13,2%) i pińczowskiego (11,6%). Nieco mniej pomocy trafiło do powiatów: jędrzejowskiego (8,2%), sandomierskiego (7%), włoszczowskiego (5,2%), kazimierskiego (4,1%), opatowskiego (4%) staszowskiego (3,4%) i ostrowieckiego (2%). Kwota naliczona wynosiła 1.952.603,00 zł, co stanowiło nieco ponad 53% kwoty umów.

Ponadto, na kwotę 9.197.888,83 zł podpisano umowy z beneficjentami, którzy mieli zarejestrowaną działalność gospodarczą w sekcji I (Działalność związana z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi) Polskiej Klasyfikacji Działalności 2007 w podklasach: (55.10.Z) hotele i podobne obiekty zakwaterowania oraz (55.20.Z) obiekty noclegowe turystyczne i miejsca krótkotrwałego zakwaterowania. Kwoty na liczone wynoszą niespełna 27% kwot pomocowych z umów.

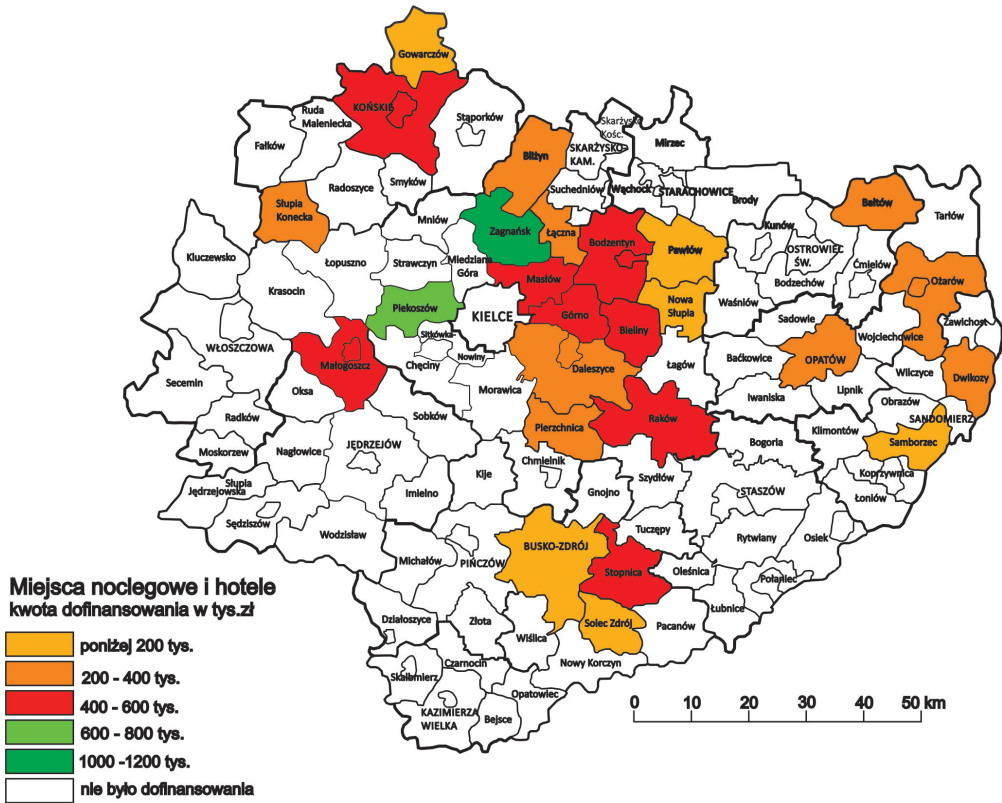

Ryc. 1. Rozkład wysokości dofinansowania dla beneficjentów na agroturystykę według gmin w regionie świętokrzyskim z działania PROW 2007–2013

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych ze Świętokrzyskiego Oddziału Regionalnego ARIMR (ryc. 1 i 2).

Jak pokazuje ryc. 1, najwyższe dofinansowanie na agroturystykę (300-350 tys. zł) uzyskali beneficjenci z gmin Stopnica i Raków, nieco niższe (200-250 tys. zł) Jędrzejów i Bodzentyn. Dofinansowanie w przedziale 100-150 tys. zł uzyskały gminy: Busko Zdrój, Łopuszno, Pińczów, Pawłów, Miedziana Góra i Krasocin. Najliczniejsza jest grupa 14 gmin, w których beneficjenci uzyskali dofinansowanie w przedziale 50-100 tys. zł. Najniższe dofinansowanie poniżej kwoty 50 tys. bene-

ficjenci z gmin: Daleszyce, Dwikozy, Kluczewsko Połaniec, Słupia Jędrzejowska, Tuczepy, Wodzisław.

Ryc. 2. Rozkład wysokości dofinansowania dla beneficjentów na działalność związaną z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi w regionie świętokrzyskim z działania PROW 2007–2013

Umowy na dofinansowanie działalności turystycznej w zakresie działu zakwaterowanie były do trzech razy wyższe niż na agroturystykę. Umowy o najwyższych kwotach dofinansowania podpisali przedsiębiorcy z gminy Zagnańsk (1-1,2 mln zł) i nieco niższe (600-800 tys. zł) z gminy Piekoszów (ryc. 2). Umowy o kwotach z przedziału 400-600 tys. zł podpisali przedsiębiorcy z gmin: Bieliny, Bodzentyn, Górno, Małogoszcz, Masłów, Końskie, Raków i Stopnica, natomiast o dofinansowanie kwot od 200-400 tys. zł z gmin: Bałtów, Bliżyn, Daleszyce, Dwikozy, Łączna, Opatów, Ożarów, Pierzchnica, Słupia Konecka (ryc. 2). Wnioskodawcy z gmin: Gowarczów, Nowa Słupia, Pawłów, Solec Zdrój, Busko Zdrój i Samborzec podpisali umowy na dofinansowanie w kwotach poniżej 200 tys. zł.

2. Wybrane aspekty działalności inwestycyjnej gospodarstw w regionie świętokrzyskim

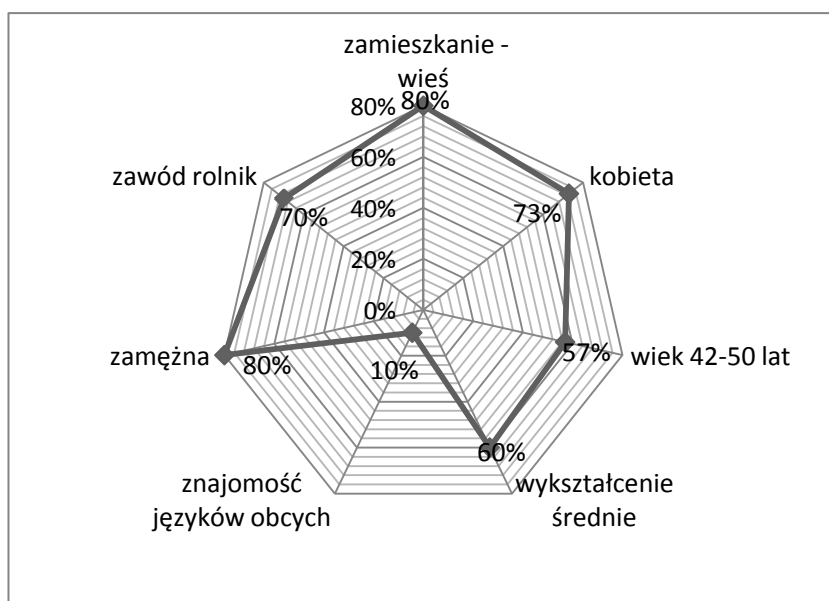
Turystyka wiejska i agroturystyka oraz towarzysząca im działalność usługowa postrzegane są jako droga do różnicowania i podwyższania rolniczych dochodów i tworzenia nowych miejsc pracy na terenach wiejskich. Występuje też spłot sprzyjających okoliczności, kiedy podaż odpowiada oczekiwaniom rynku (liczba turystów zainteresowanych regionalnym, wpisany w tradycję wsi produktem agroturystycznym rośnie). Według Wojciechowskiej [2009] produkt agroturystyczny to produkt turystyczny oferowany przez czynne gospodarstwo rolne, oparty na składnikach materialnych (infrastruktura i rodzaj usług) oraz niematerialnych (jakość usług, gościnność, całościowy wizerunek miejsca), odnoszących się do możliwości spędzania czasu wolnego w tym gospodarstwie, a także w jego bliższym i dalszym otoczeniu.

Celem badań ankietowych, prowadzonych przez studentów z Instytutu Geografii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach w ramach ćwiczeń terenowych oraz wykorzystanych w pracach magisterskich, było rozpoznanie charakterystycznych cech gospodarstw, ich oferty, profilu kwaterodawcy, preferencji inwestycyjnych, planów na przyszłość i znaczenia dofinansowania unijnego. Wyniki badań ankietowych prowadzonych w latach 2002–2004 na próbie 248 gospodarstw agroturystycznych wykazały, że rozkład inwestycji był następujący: najczęściej inwestowano w Internet i sprzęt komputerowy, wyposażenie pomieszczeń dla gości, rozbudowę domu. Z rozbudową bazy noclegowej najczęściej wiąże się pozyskanie kredytu i środków unijnych [Lasek *et al.* 2008, s. 58]. Badania kwaterodawców zlokalizowanych w Górach Świętokrzyskich wykazały, że najczęściej gospodarstw oferuje usługi od 6 lat, aż 89% badanych planuje kolejne przedsięwzięcia w zakresie usług, podnoszenie standardu wyposażenia domu, poszerzenie oferty usług rekreacyjnych [Nowak, Korab 2012, s. 221].

Baza danych dotycząca liczby zgłoszonych do ewidencji gospodarstw agroturystycznych i ich oferty agroturystycznej jest corocznie opracowywana do informatora wydawanego przez Urząd Marszałkowski Województwa Świętokrzyskiego. Świętokrzyski Ośrodek Doradztwa Rolniczego z Modliszewic publikuje statystyki prowadzonej działalności agroturystycznej według powiatów. W latach 2006–2014 liczba gospodarstw agroturystycznych wzrosła z 340 do blisko 500 z ofertą noclegową od 2700 do 4732 miejsc. Największa ich część jest zlokalizowana na terenie Gór Świętokrzyskich – w powiecie kieleckim mamy 269 gospodarstw agroturystycznych, natomiast najmniej jest w powiecie kazimierskim – 2 gospodarstwa.

Prezentowane wyniki opracowano na podstawie prowadzonych w okresie czerwiec 2013–wrzesień 2014 badań/wywiadów bezpośrednich na 45-osobowej próbie respondentów, prowadzących czynne gospodarstwa rolne i korzystających z pomocy unijnej dla rolników. Tereny rolnicze, w których powstaje produkt agroturystyczny badanych gospodarstw są w różnych typach krajobrazu – 80% badanych respondentów prowadzi gospodarstwo na terenie Gór Świętokrzyskich, 20% na Poniżiu.

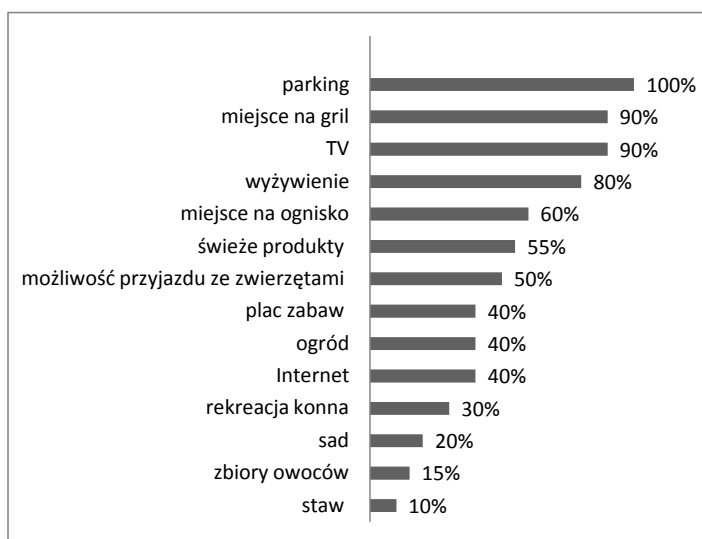
Kwaterodawcy, zapytani do jakich rejestrów zgłoszona jest prowadzona działalność agroturystyczna, wskazali: 50% odpowiedzi, że legitymują się wpisem do ewidencji obiektów (prowadzonej przez wójta, burmistrza), w których są prowadzone usługi hotelarskie, natomiast 2% ma wpis do ewidencji działalności gospodarczej, pozostali takiej działalności nigdzie nie zgłosili. Ankietyowane gospodarstwa z Ponięcia, w okresie poprzedzającym przystąpienie Polski do UE, w latach 2002-2004, miały dostęp do środków wsparcia finansowego z SAPARD. Po akcesji do Unii od 2004 r. istotnym czynnikiem wsparcia dla dochodów rolników były dopłaty bezpośrednie do gruntów ornych. Przeznaczali je oni na bieżące potrzeby konsumpcyjne i na inwestycje w gospodarstwo agroturystyczne i rolne. Realizacja *PROW 2004-2006* pozwoliła badanym gospodarstwom pozyskać środki z działań: „*Wspieranie działalności rolniczej na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania*” (ONW), renty strukturalne oraz „*Wspieranie gospodarstw niskotowarowych*”. Jak wykazały badania bardzo ważną rolę w prowadzeniu działalności turystycznej odgrywa czynnik ludzki. Ludzie, ich kompetencje i gościnność, to jeden z ważnych elementów oferty turystycznej. Bardzo ważna jest akceptacja turystów przez wszystkich członków rodziny, ponieważ trudno byłoby prowadzić biznes turystyczny, podczas gdy ktoś z rodziny wykazuje niechętną postawę wobec przybywających gości.

Ryc. 3. Profil kwaterodawcy świętokrzyskiego

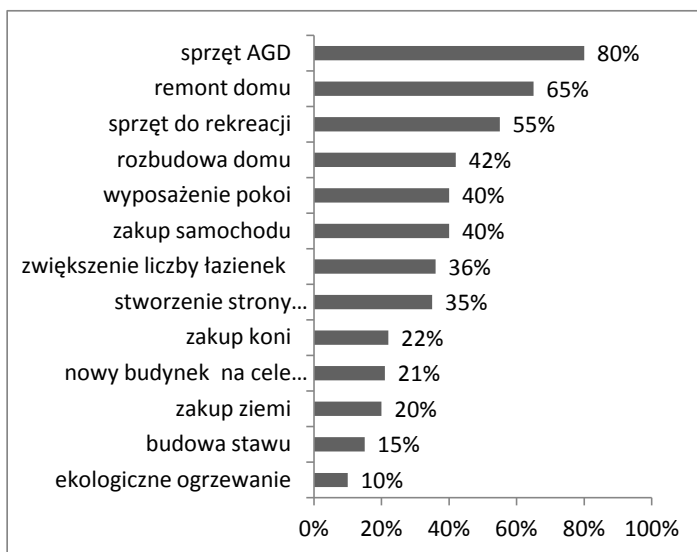
Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych (ryc. 3-6).

Wśród ankietowanych respondentów zdecydowanie przeważały kobiety 73%. Najwięcej było w wieku 41-50 lat – 57% (40% kobiet i 17% mężczyzn) (ryc. 3). Osoby, które ukończyły 50 lat stanowiły 37% ankietowanych. W zdecydowanej większości właściciele gospodarstw agroturystycznych są w związkach małżeńskich, aż 80%, pozostałe to osoby samotne, owdowiałe. Z badań wynika, że 80% kwaterodawców zamieszkuje obszary wiejskie, natomiast 20% ankietowanych wskazało miasto, jako miejsce swojego zamieszkania. Aż w 76% badanych gospodarstw rolnych powierzchnia nie przekraczała 5 ha. Większość ankietowanych miała wykształcenie średnie – 60% (ryc. 3). Kobiety miały zdecydowanie wyższe wykształcenie od mężczyzn – 10% miało wyższe, w tym 3% tytuł magistra. Analizując rodzaj wykonywanego zajęcia właścicieli gospodarstw agroturystycznych w regionie świętokrzyskim stwierdzamy, że dominuje doświadczenie rolnicze (70%) (ryc. 3). Odnotowano też kwaterodawców prowadzących własną działalność gospodarczą.

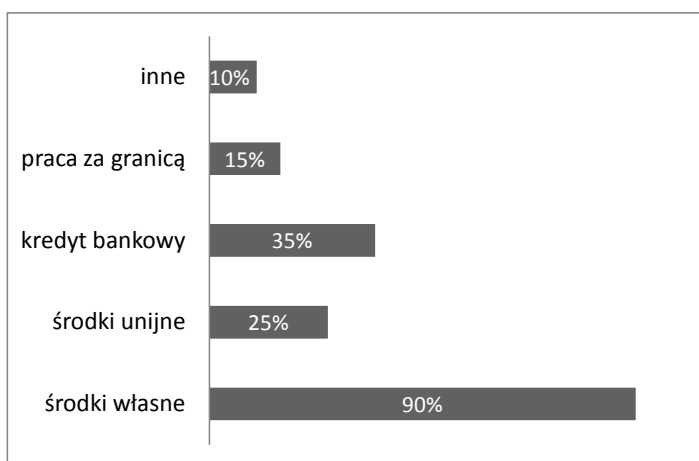

Ryc. 4. Produkt agroturystyczny badanych gospodarstw poza zakwaterowaniem (respondenci mogli wskazać kilka odpowiedzi)

Produkt agroturystyczny jest celowo organizowaną usługą, oferowaną przez czynne gospodarstwo rolne. Daje to wymierne oraz niewymierne korzyści. Jest częścią oferty (agro)turystycznej. Gospodarstwa oferowały produkt turystyczny obejmujący: udzielanie noclegu, wyżywienie, dostępność do przestrzeni rekreacyjnej, przyrodniczej, możliwość wędkowania, spacerów, jazda bryczką, usługi przewodnickie, kontakt ze zwierzętami gospodarskimi, naukę robienia przetworów domowych na bazie własnych produktów (warzyw i owoców) oraz runa leśnego oraz inne atrakcje. Jak wynika z badań, większość badanych (82%) przeznaczają na wynajem do 5 pokoi w zamieszkanym przez siebie budynku.

Ryc. 5. Plany inwestycyjne (respondenci mogli wskazać kilka odpowiedzi)

Ryc. 6. Z jakich źródeł pozyska Pan/Pani środki na inwestycje (respondenci mogli wskazać kilka odpowiedzi)

Tworzenie produktu agroturystycznego jest procesem dynamicznym i obejmuje kształtowanie oferty, czyli reagowanie na zmieniające się preferencje gości. Oferta agroturystyczna wciąż się rozwija, a jej poszerzanie spowodowane jest przede wszystkim rosnącą konkurencją. Powstaje infrastruktura rekreacyjna: ścieżki rowerowe, przystanie i organizacja spływów kajakowych, tereny do paintballu, jest możliwość wypożyczenia sprzętu sportowego (rowery, rolki, wędki, piłki, a w sezonie zimowym

sanki, narty zjazdowe) oraz dostępne są opracowania regionalne (w aspekcie historycznym i przyrodniczym), foldery i informatory o okolicy i regionie, a także promocja gospodarstw i regionu w Internecie.

Większość gospodarstw (80%) oferowała pełne wyżywienie (ryc. 4). Taki udział deklarowanych usług żywieniowych uzupełniony był o możliwość zakupu warzyw i owoców (60%), mleka, sera (30%). Kwaterodawcy zrozumieli, że należy doskonalić produkty kulinarne – 50% badanych wskazywało na konieczność oferowania regionalnych potraw, domowych nalewek, przetworów.

Wszyscy badani kwaterodawcy planują wprowadzenie kolejnych usług związanych z prowadzoną działalnością. Działania te zamierzają finansować głównie ze środków własnych (90%), wspieranych funduszami unijnymi (25%) i sezonową pracą zagraniczną (15%) (ryc. 6).

Podsumowanie

Świętokrzyska wieś zmieniała się w wielu aspektach, w szczególności infrastrukturalnym – większość wsi jest zwodociągowana i skanalizowana. Zmieniała się także mentalność ludności. Docenia ona krajobraz, walory kulturowe i przyrodnicze swojej miejscowości i otoczenia. Z całą pewnością można powiedzieć, że inicjatywy i działania władz samorządowych oraz projekty unijne wpływają na rozwój społeczny i gospodarczy. Ankietowani narzekali na swoją sytuację materialną, wszyscy deklarowali, że dochód uzyskiwany z prowadzonej działalności ma dla nich istotne znaczenie. O kondycji finansowej prowadzonej działalności wypowiadali się niechętnie, nie określili swoich zysków. Wysokość zysku zależała według nich od czynników pogodowych, mody na wiejski wypoczynek, liczby długich weekendów. Wskazywali na wiernych, „stałych”, gości, którzy polubili atmosferę domu, domową kuchnię i corocznie spędzają u nich urlop lub święta. Zdecydowana większość badanych beneficjentów ocenia, że unijne środki na działalność agroturystyczną i turystykę wiejską są jednak trudno dostępne.

Literatura

- Definicja pojęć. Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2013 r.*, GUS, Warszawa, 2014, s. 27. http://www.arimr.gov.pl/fileadmin/pliki/Publikacje_biblioteka/.
- Lasek M., Nowak E., 2012, *Przestrzenne zróżnicowanie gospodarstw rolnych w Polsce według cech społeczno-ekonomicznych*, [w:] *Determinanty rozwoju regionów w Europie. Społeczeństwo, Gospodarka, Turystyka*, K. Pająk, T. Różański (red.). Piła, s. 116-129.
- Lasek M., Nowak E., Pęczkowski M., 2008, *Zastosowanie reguł asocjacji i sekwencji zdarzeń do analizy działalności inwestycyjnej gospodarstw agroturystycznych*. *Turyzm*, 18/2, s. 57-73.
- Nowak E., 1996, *Modelowanie rozwoju systemu przestrzeni turystycznej*, [w:] *Agroturyzm świętokrzyski*. Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Kielce, s. 67-75.

- Nowak E., Korab I., 2012, *Produkt turystyki wiejskiej i agroturystyki w Górach Świętokrzyskich*, [w:] *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy*. z. 29, Uniwersytet Rzeszowski, Katedra Teorii Ekonomii i Stosunków Gospodarczych, Rzeszów, s. 220-232.
- Pałka E., 2010, *Pozarolnicza działalność gospodarza w indywidualnych gospodarstwach rolnych województwa świętokrzyskiego*. Wyd. Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego, Kielce.
- Wojciechowska J., 2009, *Procesy i uwarunkowania rozwoju agroturystyki w Polsce*. Wyd. UŁ, Łódź.
- Wyniki badań Wsparcie Agroturystyki/Turystyki Wiejskiej przez ARiMR*, Wydział Analiz i Strategii, Departament Programowania i Sprawozdawczości ARiMR, Warszawa, marzec, 2012.